

VIDĒS SPECIALIZĀCIJAS STRATĒGIJU ĪSTENOŠANAS IESPĒJAS ĪPAŠI AIZSARGĀJAMĀS DABAS TERITORIJĀS: SOCIĀLĀS VIDES POTENCIĀLS

Andris Klepers

andris.klepers@va.lv

Iveta Druva-Druvaskalne

iveta.druva-druvaskalne@va.lv

Lilita Ābele

lilita.abele@liepu.lv

Roberts Jūrmalietis

roberts.jurmalielis@liepu.lv

Inese Kokina

inese.kokina@du.lv

Jolanta Bāra

jolanta.bara@inbox.lv

Žanna Martinsone

zanna.martinsone@rsu.lv

Atslēgas vārdi: īpaši aizsargājama dabas teritorija, Natura 2000, sociālā apziņa, viedās specializācijas stratēģija

Dabas aizsardzības un saimnieciskās attīstības interešu konflikti īpaši aizsargājamās dabas teritorijās (ĪADT) — Natura 2000 vietās — aktualizē nepieciešamību ilgtspējīgu stratēģisko pieeju integrācijai teritoriju apsaimniekošanā. Šādu pieeju pauž mūsdienās pētnieku, teritorijas attīstības plānotāju un lēmumpieņēmēju vidē arvien plašāk pieņemtā viedās specializācijas koncepcija. Tomēr tās faktiskajai īstenošanai nepieciešami atbilstoši sociālās vides nosacījumi. To izvērtēšanai Latvijas ĪADT starpinstitucionāla pētnieku komanda 2015. g. veica 248 intervijas māsaimniecībās.

Pētījumu rezultāti parāda, ka ĪADT normatīvās, infrastruktūras, demogrāfiskās, vēsturiskā dzīvesveida u.c. specifiskās iezīmes iekļāvušās vietējās kopienas pārstāvju apziņā ciešā mijiedarbībā ar sociāli ekonomiskajiem apstākļiem, nosakot viedās specializācijas stratēģijas īstenošanas iespēju ierobežojumus. Tāpēc ĪADT dzīvojošo kopienu ilgtspējīguma nodrošināšana vairāk ir saistāma ar specializētām efektīvākām nišu saimniekošanas stratēģijām, ekotehnoloģiskiem pakalpojumiem, attālināta darba un paaugstinātas mobilitātes risinājumiem, pievilcīgas ekotūrisma un atpūtas vides izveidi vai vasarnīcu dzīvesveida īstenošanu.

Ievads

Īpaši aizsargājamās dabas teritorijas (turpmāk — ĪADT) un to kopienas veido vidi, kur bieži norisinās dabas aizsardzības un saimnieciskās darbības interešu sadursme. Konflikta situāciju novēršanai un teritoriju ilgspējības nodrošināšanai vietējā sociālajā vidē nepieciešams ieviest tai piemērotus saimnieciskus risinājumus. Šādu pieeju var īstenot ar viedās specializācijas stratēģiju (t.i., uz pētniecības un inovācijas atbalstu mērķorientētu stratēģisku pieeju ekonomiskajai attīstībai¹), kas paredz „vīzijas izstrādi, konkurētspējas priekšrocību atrašanu, stratēģisku prioritāšu izvēli un tādas politikas izvēli, kas maksimāli atraisa reģiona uz zināšanām balstīto attīstības potenciālu”. Tās īstenošana attiecīgajā teritorijā ir atkarīga no vietējās sociāli ekonomiskās situācijas, kā arī no vietējās sabiedrības apziņas īpašībām, tostarp psiholoģiskās atvērtības, valdošajām vērtībām, identitātes izjūtas u.c. Latvijas ĪADT vietējo iedzīvotāju apziņa vides aizsardzības un saimniecisko darbību kontekstā līdz šim ir maz pētīta. Tādēļ, iekļaujot viedās specializācijas stratēģijas īstenošanas iespējas, šādam pētījumam pievērsās starpinstitucionāla pētnieku grupa.

Pētījuma gaitā 2015.g. Vidzemes Augstskolas Sociālo, ekonomisko un humanitāro pētījumu institūta, Liepājas Universitātes Vides pētījumu centra, Daugavpils Universitātes un Rīgas Stradiņa Universitātes pētnieki veica 248 intervijas ĪADT mājsaimniecībās. Mērķtiecīgi izvēlētas piecas ĪADT dažādos Latvijas reģionos — aizsargājamo ainavu apvidi (turpmāk — AAA) un nacionālie parki (turpmāk — NP): Vestienas, Augšzemes un Augšdaugavas AAA, Rāznas un Slīteres NP. Mājsaimniecības atlasītas telpiski vienmērīgi un izlases kopa uzskatāma par reprezentatīvu Latvijas lielajām un blīvāk apdzīvotajām ĪADT, taču arī kopumā parāda iedzīvotāju nākotnes attīstības vēlmju un saimniekošanas situāciju ĪADT. Interviju saturs ietvēra vairākus secīgi saistītus tematiskos blokus: dzīves vietas iz-

vēles motivāciju, piesaisti vietai un priekšrocības; saimniecisko darbību; ietekmi uz vidi un dabas daudzveidību; attieksmi un lēmumus, rīcību dabā ĪADT kontekstā; ekosistēmu pakalpojumus; dzīves kvalitāti un veselību, mājsaimniecības profilu un vietas nākotnes attīstības scenārijus. Šajā rakstā autori analizē daļu no kopīgā pētījuma rezultātiem, kas plašāk izvērtēti turpinājumā.

Indivīdi tiecas paaugstināt dzīves kvalitāti, kas iekļauj to līmeni, kādā izdelves apmierināt savas vajadzības un attīstīt savu personīgo izpratni par dzīvi, pašapziņu un māku iekļauties sociālajā vidē². Sociālā vide ietver vietējās kopienas rīcībspēju un tās potenciālu līdz ar saimnieciskajām aktivitātēm un vietējās kopienas spēju sociāli mijiedarboties, nosaka vietas izaugsmes iespējas.

Iedzīvotājus ĪADT raksturo saimniekošana nelielās platībās (58% ~0,1–10ha), neliels skaits iedzīvotāju vienā mājsaimniecībā (divatā dzīvo 44%) un salīdzinoši augsts vidējais vecums (46% vecuma grupā 46–65 gadi), vairāk sievietes (55%), dominējoši ar vidējo izglītību (53%) un salīdzinoši zemiem ienākumiem (38% 101–250 un 29% — 251–400 euro neto) uz vienu mājsaimniecības locekli.

Iedzīvotāju saimnieciskās darbības ieceres īpaši aizsargājamā dabas teritorijā

ĪADT iedzīvotājiem tika uzdoti 11 jautājumi zināšanu un attieksmes noskaidrošanai par saimnieciskās darbības ierobežojumiem, tostarp arī par atļautām vai ierobežotām brīvā laika pavadīšanas iespējām ĪADT. Jautājumu saturs ietvēra situācijas, ar kurām ĪADT iedzīvotāji saskaras bieži, piemēram, vai ir pieļaujams art zemi, dedzināt kūlu pavasarī, vākt ārstniecības augus, izveidot ugunsкура vietu uz sev piederošās zemes, būvēt māju, rakt dīķi, nocirst par bīstamu kļuvušu aizsargājamo koku, veikt savas zemes sadalīšanu vairākos gabalos pārdošanai vai nodošanai mantojumā u.c. Katrā teritorijā tika uzdoti arī

divi konkrētās ĪADT normatīvo aktu specifikas saturu ietveroši jautājumi.

Intervijās tika iekļauts saturs par iedzīvotāju saimnieciskās darbības nākotnes vēlmju izziņāšanu un viedokli par kopējo teritorijas attīstības virzību zemes lietojuma un ainavas kontekstā, meklējot atbildes uz diviem jautājumiem:

- 1) ko jūs darītu savā mājāsaimniecībā savādāk, ja būtu neierobežoti naudas resursi vai nebūtu esošo dabas aizsardzības nodrošināšanas likumu ierobežojumu?
- 2) kādu ainavu mājāsaimniecības pārstāvji vēlētos redzēt pašreizējā dzīves vietā tās ilgtspējīgas pastāvēšanas kontekstā pēc vienas paaudzes, piedāvājot astoņu dažādu ainavu fotogrāfijas, kas sarindošanas, viņuprāt, prioritārā secībā.

Minēto jautājumu kontekstā, kā arī analizējot pārējo intervijas saturu (privātās zemes resursu izmantošana, galvenie ienākumu gūšanas veidi, ienākumu apjoms, izglītība un profesionālā kvalifikācija u.c.), tika apspriesta nodarbinātības problemātika un sociāli ekonomiski pamatotas ilgtspējīgas vietējo resursu iesaistošas saimniekošanas iespēja, kas izvirza šī raksta pētījuma jautājumu: kādi ir ilgtspējīgi saimniekošanas risinājumi ĪADT, kuri ilgtermiņā varētu nodrošināt vidēji augstu ienākumu līmeni? Pirmajā izpētes posmā autori nepiedāvā savus risinājumus, bet ap-

lūko iedzīvotāju stratēģijas un esošo teritoriju dabas aizsardzības un attīstības plānošanas praksi. Respondentu atbildes par darbības iecerēm sakārtotas piecās grupās (sk. 1. tab.).

Saimnieciskās darbības pieaugumu izvēlas 40% iedzīvotāju. Tas no sociāla vides potenciāla vērtējams kā samazināts rādītājs, vērtējot kontekstā ar esošo dzīves līmeni un iedzīvotāju saskatītajām dzīves vietas priekšrocībām īpaši aizsargājamā dabas teritorijā. Lai arī iedzīvotājiem bija neierobežota iespēja izpausties savās iecerēs, tomēr septiņā daļa neko nemainītu vai arī nezina, ko īsti vēlētos mainīt. Atbildēs uz šo jautājumu iezīmējas saikne ar iedzīvotāju izglītības līmeni, piemēram, tikai 0,8% respondentu ar augstāko vai nepabeigtu augstāko izglītību atzīmē, ka neko nemainītu vai nezina, ko mainīt. Esošās saimniecības dažādošanas pasākumus izvēlējās 21% respondentu ar vidējo izglītību, savukārt respondenti ar pamata izglītību vairāk domāja par mājokļa un apkārtnes labiekārtošanu, kā arī par esošās saimniecības dažādošanas pasākumiem.

Atbildes par likumdošanas noteiktajiem darbības ieceru ierobežojumiem vienlaikus atklāja iedzīvotāju zināšanas un attieksmi pret normatīvajiem aktiem. Nedaudz vairāk nekā puse atzina, ka nejūt nekādus likuma ierobežojumus, tāpēc nākotnē saimniekotu tāpat kā agrāk. Vairāk šādu atbilžu bija no aizsargājamo ainavu apvidu iedzīvotājiem

1. tab. Īpaši aizsargājamo dabas teritoriju iedzīvotāju saimnieciskās darbības nākotnes vēlmes savā mājāsaimniecībā zemes lietojuma un apkārtējās ainavas kontekstā

Atbilžu grupas	%
Neko nemainītu	14
Paplašinātu, dažādotu esošo saimniekošanu	40
Labiekārtotu mājokli un pagalmu	31
Uzlabotu infrastruktūru	9
Citas ieceres	6

(vidēji divas trešdaļas iedzīvotāju), kamēr nacionālajos parkos likuma ierobežojumus izjūt vairāk (tomēr 41% uzskata, ka likuma ierobežojumi netraucē). Tas gan nav vērtējams viennozīmīgi, jo, lai arī vairākumā gadījumu funkcionālie zonējumi un tajās esošās ierobežojošās darbības ir samērīgas un tiek ievērotas, atsevišķos gadījumos iedzīvotāji nepārziņina noteikumus.

Apkārtnes ainavas izvēle nākotnē

Katram no aptaujātajiem ĪADT iedzīvotājiem tika piedāvāts aplūkot astoņas ainavu fotogrāfijas, kas jāsarindo prioritāri atbilstoši savai izvēlei: „kādu vēlētos redzēt savu pašreizējo dzīves vietas apkārtni pēc vienas paauzdes?”.

Analizējot atbilžu izvēļu kopsakarības, izzīmējas vairākas vietējo ĪADT sabiedrību raksturojošas tendences. Savā māsaimniecībā un apkārtējā ainavā iedzīvotāji visvairāk vēlas redzēt tradicionālu ainavu — uz pašpietieka-

mību vērstu lauku viensētu ar iekoptu pagalmu un pāris mājlopiem ganībās. Lai arī tradicionāls un dabas daudzveidībai draudzīgs, tomēr saimnieciski tas ir ekstensīvs un resursu ietilpīgs saimniekošanas veids, kura īpatsvars lauku apvidos kopumā turpina samazināties. Lielākai daļai aptaujāto šāda ainava ir dzīves laikā pieredzētā vide (ietverot nostalgiskus motīvus un lauku dzīves idealizēšanu, tostarp kādu to raksturojuši vecāki vai vecvecāki). Šāda, pieraduma noteikta, ainavas izvēle var būt bremsējoša cita veida attīstībai, ja krāsākas izmaiņas tiek uztvertas negatīvi. To pierāda zema ar ražošanu saistīto, tostarp nišas uzņēmējdarbības veidu novērtējums. Analizējot kopsakarības ar dzīves vietas izvēles motivāciju un tās priekšrocībām, nevar apgalvot, ka lielākā daļa šādas izvēles izdara, dabas aizsardzības motīvu vadīti. Liela ietekme ir līdzšinējām tradīcijām un ieradumiem, kā arī māsaimniecības turībai.

Mežs ir nākamā biežāk minētā ainavas izvēle ĪADT apkārtnes ainavā. Liela daļa

2. tab. Īpaši aizsargājamo dabas teritoriju iedzīvotāju apkārtējās ainavas nākotnes izvēļu prioritātes (1. — visvēlamākā; 8. — visnevēlamākā, n=248).

Teritorija / ainava		Mežs	Liela ražotne	Briežu dārzs	Vēja parks	Rapšu lauks	Vasarnīcas, viesu mājas	Tradicionālā viensētas ainava	Pamesta viensēta
KOPĀ	<i>biežākā izvēle</i>	1	7	5	7	3/4	3	1	8
	<i>vidējais</i>	3,1	5,0	4,2	5,1	4,4	4,0	2,0	7,0
AUGŠDAUGAVAS AAA		2	7	3	4	5	6	1	8
AUGŠZEMES AAA		2	7	5	4	3	6	1	8
VESTIENAS AAA		1	7	3	6	4	5	2	8
RĀZNAS NP		5	7	4	6	2	3	1	8
SLĪTERES NP		1	6	4	5	7	3	2	8

iedzīvotāju mežu uzskata par nozīmīgu ienākumu avotu, kas tieši ietekmē dzīves kvalitāti. To apstiprina ĪADT iedzīvotāju paustā neapmierinātība par dažādiem mežsaimnieciskās darbības ierobežojumiem. Šodienas saimnieciskā vērtība intuitīvi tiek projicēta arī uz nākotni, iespējams, nesaistīti ar konkrētās vietas bioloģisko daudzveidību. Piemēram, Slīteres NP, kur ap 70% jau šobrīd aizņem meži, tās iedzīvotāji kā svarīgāko to vēlas redzēt arī nākotnē, taču tieši tur arī vairāk piesaucot dabas aizsardzības motīvus. Astoņi procenti Slīteres NP iedzīvotāju norāda, ka gribētu vēl stingrākus ierobežojumus dabas un kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanai. Slīteres NP teritorijas kodolu veido 1923. g. dibināts dabas rezervāts (tikai 2000. g. paplašināts un pārdēvēts par NP). Līdz pat 20. gs. 90. gadu sākumam tā ir bijusi slēgta militāra teritorija ar nelielu vietējo kopienu un ierobežotu iespēju to apmeklēt citiem. Iespējams, ka šī gandrīz pusgadsimtu ilgā noslēgtība un rezervāta statusa pieņemšana daļai iedzīvotāju radījusi pārliecību, ka savs nekustamais īpašums un apkārtnes ainavas nav skarama vērtība un līdz ar to arī dabas aizsardzība ir ar tādu pašu nozīmi. Atsevišķi līdzīgi viedokļi parādījās arī citās teritorijās, taču kopumā to nav daudz.

Nākotnes iecerēs par mājsaimniecību saimniecisko attīstību trešdaļā gadījumu pieņemta mājokļa un apkārtnes ainavas labiekārtošana, uzsverot interesi par vietējiem resursiem (koku, ūdeni, māliem) un arī par alternatīviem enerģijas izmantošanas veidiem. Tomēr, domājot par plašākas ainavas veidošanu, vēja parku ierīkošana vai lielāku ražotņu līdzaspastāvēšana tiek uztverta kā nevēlama.

Iedzīvotāju vairākums, protams, neizvēlas nākotnes ainavā pamestu viensētu un aizaugošanas lauksaimniecības zemes. To vietā intensīva lauksaimniecība ar plašu rapšu lauku ir ieredzētāka. Trešo prioritāro izvēli ietver tūrisma darbība vai sezonāla vasarnīcu apdzīvotība. Kā īpaši vēlamu to vairāk izvēlas

tieši nacionālajos parkos. Briežu dārza ainalva ierindota pa vidu starp krasāk nodalitām izvēlēm (tradicionālo un zināmo kā vēlamāko, degradāciju vai lielas pārmaiņas nesošo kā mazāk vēlamu). Tomēr daži iedzīvotāji šo norādīja kā vispievilcīgāko nākotnes ainavu, vienlaikus paužot gatavību nodarboties ar ne-tradicionālu nišu uzņēmējdarbību, kas balstītos uz vietējiem resursiem un nebūtu pretrunā ar dabas aizsardzību.

Aptaujāto vidū valda samērā liela vienprātība par nākotnes redzējumu ĪADT ainavas izmaiņās. Tomēr dominē izvēle par labu tradicionālajam dzīvesstilam, kas ilgtermiņā tomēr nav saimnieciski ilgtspējīgs. To apliecina saimniecību norādītie zemie ienākumi un mājsaimniecības un personisko vajadzību īstenošanas problēmas. Līdzīgi, tradicionālās saimniekošanas problemātiku pastarpināti apliecina arī cita ar lauku nākotni (bet ne ar ĪADT) saistīta jauniešu nākotnes dzīves un darba vietas pētījuma rezultāti³ — dzīvot un strādāt laukos izvēlējušies vien trīs procenti jauniešu, bet dzīvot laukos un strādāt pilsētā — 14%. Vēl 2009. g. veiktais *Eurobarometer* pētījums⁴ liecina, ka 91% Latvijas iedzīvotāju lauksaimniecību un lauku apvidu uzskata par nozīmīgiem savai nākotnei, tostarp 54% tos atzina par "ļoti nozīmīgiem". Paraleli rodas jautājums: vai sabiedrība būtu gatava maksāt vairāk par dabas aizsardzībai veiktajiem pakalpojumiem līdzīgi kā ražojošai lauksaimniecībai? Daļēji tas atkarīgs no sabiedrības kopējās labklājības un sociālās atbildības, kas Latvijas sabiedrības vērtību skalā vismaz pēdējos divdesmit gadus joprojām lielākajai daļai ir daudz tuvāk izdzīvošanas vērtībām⁵. To apstiprina ĪADT dabas aizsardzības plānu vai individuālo aizsardzības un izmantošanas noteikumu publisko apspriešanu analizētais diskurss, kur pamatā tiek risināta aizliegumu un ierobežojumu problemātika, taču pietrūkst apspriešanas par efektīvākām, iespējams, inovatīvām, tomēr ekonomiski stabilām saimniekošanas alternatīvām.

ĪADT iedzīvotāju atbildēs kopumā trūkst ideju par jaunām uzņēmējdarbības formām, kas atšķirīgi (efektīvāk) izmantotu vietējos resursus vai risinātu nodarbinātību ar attālinātā darba un lauku dzīves vides priekšrocību kombināciju — kopumā meklētu risinājumus sociālekonomiski ilgtspējīgai pastāvīgai dzīvošanai ĪADT. Respondentu apziņā vēlāmā rīcība savā īpašumā, kas, protams, variē no dzīvokļa ciema centrā līdz zemei vairāku simtu hektāru platībā, pat hipotētiski pieņemta visu ĪADT saimniekošanas ierobežojumu atcelšanas gadījumā saistās ar līdzšinējām saimniekošanas tradīcijām un pārmaiņām pagalma līmenī (ēkas būvniecība, dīķa rakšana, dārza labiekārtošana, ceļa sakārtošana u.c.), kuras savukārt pakārtojas pieejamiem resursiem. Krasi atšķirīga attieksme pret ĪADT vidi un saimnieciskās attīstības iespējām ir starp iedzīvotājiem, kas īpašumu iegādājušies apzinātai saimnieciskai darbībai vēl pirms ĪADT izveides, un tiem iedzīvotājiem, kuri īpašumu iegādājuši kā vasaras māju atpūtai.

Pētījuma līdzšinējie rezultāti ieskicē potenciālos šķēršļus viedās specializācijas stratēģijas ieviešanai ĪADT, kas būtu nozīmīgs ilgtspējības veicinātājs. To pastiprina nepieciešamo kompetenču, tostarp finanšu resursu piesaistes prasmju trūkums. Kognitīvās atvērtības, proaktīvu attieksmju un personisko ambīciju trūkumam šķēršļus rada arī fragmentēta infrastruktūra: piekļuve objektiem, enerģijas resursu nodrošinājums. Jāuzsver gan, ka paralēli vērojamam saimnieciskās un vidrūpes iniciatīvu trūkumam, katrā no ĪADT sastopami arī vairāki iedzīvotāji, kas resursu un nākotnes attīstības ieceru ziņā meklē efektīvākus un uz ekonomisko ilgtspēju vērstus risinājumus.

Viedās specializācijas stratēģijas īstenošanas iespējas: īpaši aizsargājamo dabas teritoriju konteksts

Tautsaimniecības attīstība ir cieši saistīta ar uzņēmējdarbības, apdzīvotības un pakal-

pojumu, izglītības centriem, kam pakārtotas arī lielākas infrastruktūras attīstības investīcijas.⁶ Tas apgrūtina tautsaimniecības konkurētspējas uzlabošanu attālinātākos reģionos un mazāk apdzīvotās vietās. Pie tām pieder arī visas pētītās teritorijas ziņā lielākās ĪADT. Lai gan tajās ir vairāk iedzīvotāju nekā mazākajās ĪADT, tostarp ar stingrāku aizsardzības režīmu, tomēr, salīdzinot ar vidējiem Latvijas rādītājiem, visas ĪADT uzskatāmas par mazapdzīvotām teritorijām.

Plānot ekonomiski pamatotu ilgtspējīgu tautsaimniecības attīstību ĪADT teritorijās, kuru izveides mērķis ir saglabāt un aizsargāt raksturīgo ainavu un dabas daudzveidību (aizsargājamo ainavu apvidiem), ir iespējams, taču jāmeklē vēl efektīvāki vai alternatīvi risinājumi. Daļa no ainaviskajām un tostarp dabas daudzveidības vērtībām pastāv ciešā mijiedarbībā ar cilvēku īstenoto tradicionālo zemes apsaimniekošanas veidu. Vēl izteiktāk tas ir nacionālajos parkos, kur dabas daudzveidības aizsardzības mērķi papildina kultūras mantojuma saglabāšana. Šādām teritorijām (atšķirībā no mikrolieģumiem vai dabas rezervātu zonām) nav apzināti plānots pakāpeniski piemērot depopulācijas politiku. Daļēji nelīdzsvarota ilgtspējīgu saimniekošanas iespēju līdzāspastāvēšana dabas aizsardzībai ir saistīta ar līdzšinējo plānošanas tradīciju, kas nostiprināta ar normatīvajiem aktiem. ĪADT apsaimniekošanai primāri saistoši ir dabas aizsardzības plāni (izstrādāti trešajai daļai) un uz to bāzes veidoti individuālie aizsardzības noteikumi (izstrādāti piektajai daļai). Dabas aizsardzības plānu izstrādē⁷ piesaistītie eksperti ir dominējoši dažādu sugu vai vides eksperti, ar atsevišķu plānu izstrādē piesaistītiem kultūras mantojuma aizsardzības vai tūrisma attīstības ekspertiem. Meklēt ekonomiski pamatotus ilgtspējīgus saimniekošanas vai nodarbinātības modeļus ĪADT teritorijā dzīvojošiem nav šī dokumenta uzdevums.

3. tab. Natura 2000 teritoriju izstrādātie dabas aizsardzības plāni un individuālie izmantošanas noteikumi

ĪADT kategorijas	ĪADT skaits	Izstrādāti dabas aizsardzības plāni				Spēkā esoši individuālie aizsardzības un izmantošanas noteikumi vai likumi* (un % no kopējā skaita)	
		Spēkā esošs uz 2016.g. (un % no kopējā skaita)		Spēkā neesošs uz 2016. g.			
Nacionālie parki	4	3	75	1		4	100
Dabas rezervāti	4	4	100			4	100
Aizsargājamo ainavu apvidi	9	8	89			1	11
Dabas parki	37	27	73	4		22	60
Aizsargājamās jūras teritorijas	7	2	29			2	29
Dabas liegumi	239	75	32	22	9	36	15
Mikroliegumi	24	0	0	0		0	0
Ģeoloģiski un ģeomorfoloģiski dabas pieminekļi	9	0	0	2		0	0
Kopā	333	119	35,7	29	9	69	20.7

Avots: apkopots pēc DAP, 2016.

* Dabas rezervātiem.

Pašvaldībās mazapdzīvotas un bieži perifēras teritorijas, kādas ir ĪADT, turklāt ar saimnieciskās darbības ierobežojumiem, kopumā mazāk svarīgas novada tautsaimniecības attīstībai. Tā, piemēram, Dundagas novada ilgtermiņa stratēģijā⁸ iekļauta vispārīga tūrisma attīstība Slīteres NP, neuzsverot kādus īpaši efektīvus risinājumus ar ekonomiskiem aprēķiniem. Līdzīgi vairākām citām lielajām ĪADT tapuši atsevišķi tūrisma attīstības plāni kā stratēģiski vidēja termiņa plānošanas dokumenti. Taču tajos netiek plašāk skatīta mijiedarbe ar citām viedo specializāciju jomām un teritorijas attīstības potenciālu. Vienīgais izņēmums šajā jomā ir galvaspilsētai tuvāk esošais Gaujas NP, kur izveidojies eksportspējīgs tūrisma jomas klasteris (ar lielu daļu

uzņēmumu tiešā NP tuvumā, bet ne fiziski ĪADT — izmantojot nacionālā parka kā tūrisma galamērķa zīmola spēku). Pētījuma rezultāti norāda uz vājiem tautsaimniecības resursiem uzņēmējdarbības vai nodarbinātības problēmu risināšanai ĪADT. Daudzos gadījumos jau pastāvošie vietējās uzņēmējdarbības veidi (tūrismā, lauksaimniecībā u.c.) ir pašuzturoši (naturālā saimniecība), saistīti ar noteiktu dzīvesstilu bez ilgtermiņa mērķa tiekties uz lielāku saimniecisko izaugsmi vai vērsti vien uz papildu ienākumu gūšanu. Šādi raksturojama uzņēmējdarbības vide nav piemērotākā, kur rasties inovatīviem risinājumiem efektīvākas saimniekošanas pamatošanai. Tas palīdz vairāk izprast esošās situācijas problemātiku, taču vēl nepiedāvā precīzus risinājumus.

Risinājumu meklējumi ir turpmākajā pētījuma dienaskārtībā, izceļot ĪADT dabas vērtību un ekonomiski nodrošinātu vietējo iedzīvotāju līdzās pastāvēšanas nozīmi. Virzieni ir saistāmi ar resursu patēriņa ziņā mazākietilpīgu ražošanu un iespējami augstāku pievienoto vērtību, attālināto darbu vai specializētu pakalpojumu attīstīšanu. Vienlaikus pastāv iespējas, ka ĪADT pārstāv kvalitatīvu dzīvesvidi ar augstvērtīgu ainavu un plašu ekosistēmas pakalpojumu pieejamību, kuri kļūst pievilcīgi dzīvošanai, bet neatbalsta plašu saimniecisko darbību uz vietas, nodarbinātību tuvākās apkārtnes apdzīvotības centros ar regulāru vai daļēju darba nedēļas laika mobilitāti kā risinājumu ienākumu gūšanai māsaimniecības uzturēšanai. Paralēli stiprināma ilgtspējīga tūrisma un atpūtas piedāvājuma veidošana, arī rehabilitācija un veselības aprūpes pakalpojumi, kas pilnībā izmanto vietas priekšrocības un paaugstina pakalpojuma vērtību. Harmoniska saimnieciskā darbība palīdz pildīt dabas aizsardzības misiju, rosinot vides izglītības, dabas un kultūras mantojuma vērtību popularizēšanu.

Atbilstoši ĪADT iedzīvotāju zināšanām, pieredzei un vērtību sistēmai, ārējo faktoru un ieraduma spēka ietekmē turpinās pastāvēt līdzšinējie saimniekošanas veidi. Dabas aizsardzības pārvaldības un teritoriju attīstības plānošanas praksē ĪADT jāmeklē specializēti, īpaši piemēroti uzņēmējdarbības attīstības un nodarbinātības veidi, kas nodrošina pamatu māsaimniecības uzturēšanai. Pētījumu rezultāti parāda, ka ĪADT normatīvās, infrastruktūras, demogrāfiskās, vēsturiskā dzīvesveida u.c. specifiskās iezīmes iekļāvušās vietējās kopienas pārstāvju apziņā, ciešā mijiedarbībā ar sociālekonomiskajiem apstākļiem nosakot viedās specializācijas stratēģiju īstenošanas iespēju ierobežojumus. Tāpēc ĪADT dzīvojošo kopienu ilgtspējīguma nodrošināšana vairāk ir saistāma ar specializētām efektīvākām nišu saimniekošanas stratēģijām, ekotehnoloģiskiem pakalpojumiem, attālināta darba un paaugstinātas

mobilitātes risinājumiem, pievilcīgas ekotūrisma un atpūtas vides izveidi, vasarnīcu dzīvesveida īstenošanu u.c.

Noslēgumā autori pateicas pārējiem pētījumā iesaistītajiem — kolēģiem Vinetai Kulmanei un Ivaram Vanadziņam par nozīmīgo ieguldījumu kopējā projektā, paldies arī interviju veikšanā iesaistītajiem studentiem.

Avoti un piezīmes

- 1 Midtkandal I., Sörvik J. What is Smart Specialisation? 2012. Sk. internetā: <http://www.nordregio.se/en/Metameny/Nordregio-News/2012/Smart-Specialisation/Context/>
- 2 Parmenter T. An analysis of the dimensions of quality of life for people with physical disabilities. In: Brown R. I. (Ed.). *Quality of Life for Handicapped People*. London: Croom Helm, 1988.
- 3 Valtenbergs V. et al. The Long term-Development Scenarios for Vidzeme. Vidzeme planning region. 2011.
- 4 Special Eurobarometer 336. Europeans, Agriculture and the Common Agricultural Policy. Brussels, 2010. Sk. internetā: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_336_en.pdf
- 5 Inglehart R., Welzel C. Cultural Map. World Values Survey. 2015. Sk. internetā: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>
- 6 IZM, VIAA, FIDEA. Zināšanu jomu ekosistēmu kopsavilkums. Sk. internetā: http://viaa.gov.lv/library/files/original/Ekosist_mu_kopsavilkums_RIS3.pdf
- 7 Dabas aizsardzības pārvalde. Slīteres nacionālā parka dabas aizsardzības plāns. 2010–2020. Sk. internetā: http://www.daba.gov.lv/upload/File/DAPi_apstiprin/NP_Slitere-10.pdf
- 8 Dundagas novada ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2014–2030. Dundagas novads. 2014. Sk. internetā: http://www.dundaga.lv/files/2014/7/1/Dundaga_ilgtspejigas_attistibas_strategija.pdf

IMPLEMENTATION OF SMART SPECIALISATION STRATEGY IN SPECIALLY PROTECTED NATURE TERRITORIES: CAPACITY OF SOCIAL ENVIRONMENT

Andris Klepers

andris.klepers@va.lv

Iveta Druva-Druvaskalne

iveta.druva-druvaskalne@va.lv

Lilita Ābele

lilita.abele@liepu.lv

Roberts Jūrmalietis

roberts.jurmalielis@liepu.lv

Inese Kokina

inese.kokina@du.lv

Jolanta Bāra

jolanta.bara@inbox.lv

Žanna Martinsone

zanna.martinsone@rsu.lv

Summary

Key words: *specially protected nature territory, Natura 2000, social awareness, smart specialization strategy*

Sensitivity of biodiversity and economic development conflicts in specially protected nature territories (SPNT) — *Natura 2000* areas represents itself a challenge for sustainable management quests. Appropriate management strategy has been proposed by smart specializations approach nowadays widely accepted by scientists, regional developers, and decision-makers. However, its implementation depends on a great extent upon social preconditions. In order to assess it in Latvian SPNT, a sociological research has been performed by an inter-institutional team interviewing representatives from 248 households.

Research results demonstrate that specific peculiarities of SPNT life being related to normative regulation, infrastructure, demography, historic lifestyle, etc. are tightly linked with the social awareness of local community members, thus together with socio-economic circumstances resulting in limited capacities for implementation of smart specializations strategies there. Therefore, strategic solutions for sustainability of local communities should be linked to more effective niche business strategies, low-input services (including ecotechnological designs), remote jobs and active mobility solutions, development of attractive ecotourism and leisure infrastructure, summer-cottage lifestyle, etc.

Par autoriem

Dr.geogr. **Andris Klepers** ir Vidzemes Augstskolas docents un Sociālo, ekonomisko un humanitāro pētījumu institūta (HESPI) pētnieks. Galvenie pētījumu virzieni: vietu zīmolvedība, tūrisma un reģionālā attīstība.

Mg.geogr. **Iveta Druva-Druvaskalne** ir Vidzemes Augstskolas lektore un Sociālo, ekonomisko un humanitāro pētījumu institūta (HESPI) pētniece. Galvenie pētījumu virzieni: tūrisms, īpaši aizsargājamo dabas teritoriju ilgtspējīga attīstība.

Mg.sc.env. **Lilīta Ābele** ir Liepājas Universitātes lektore, Vides pētījumu centra pētniece. Galvenais pētījumu virziens: vides ilgtspējība.

Dr.biol. **Roberts Jūrmalietis** ir Liepājas Universitātes docents, Vides pētījumu centra pētnieks. Galvenais pētījumu virziens: ekotehnoloģiskie risinājumi.

Dr.biol. **Inese Kokina** ir asociētā profesore Daugavpils Universitātē. Galvenie pētījumu virzieni: ģenētika un biotehnoloģijas.

Mg.biol. **Jolanta Bāra** ir Daugavpils Universitātes Dzīvības zinātņu un tehnoloģiju institūta pētniece. Galvenie pētījumu virzieni: dabas aizsardzība un reģionālā attīstība.

Dr.med. **Žanna Martinsons** ir Rīgas Stradiņa universitātes Darba drošības un vides veselības institūta vadošā pētniece. Galvenie pētījumu virzieni: darba drošības un vides veselība, veselība un dzīves kvalitāte.